

Е. Ф. ПОКРОВСЬКА

КУРГАНИ БІЛЯ с. СЕНЬКІВКИ

Для вивчення історії племен скіфського часу лісостепового Придніпров'я становлять інтерес кургани біля с. Сеньківка, Бориспільського району, Київської області, досліджені в 1926—1927 рр. В. Є. Козловською. Одержаний в результаті розкопок невеликий, але досить виразний матеріал висвітлює найпівнічніший і маловивчений в лісостеповому придніпровському Лівобережжі район поширення скіфської культури.

Цей важливий матеріал не знайшов, проте, відбиття в археологічній літературі, за винятком опису курганів, досліджених в 1926 р.¹, і коротких сумарних відомостей про поховання Сеньківського могильника в цілому². Звіт про розкопки курганів за 1927 р., написаний В. Є. Козловською, залишився не надрукованим³.

В даній статті автор дає характеристику Сеньківського могильника, використовуючи звіти попередніх розкопок і здобутий там матеріал, який в значній своїй частині зберігся у фондах Київського історичного музею⁴. На основі порівняльного аналізу матеріалу уточнюється дата поховань і визначається місце цього могильника серед інших пам'яток лісостепу.

Сеньківські кургани розкидані окремими невеликими групками обабіч дороги з с. Сеньківки в с. Кучакове, за 2,5 км від першого села і приблизно за 13 км від м. Борисполя. Місцевість, на якій розташовані кургани, низька, болотиста. За 15 років до початку розкопок вона в значній своїй частині була вкрита лісом. Тут налічується п'ять невеликих курганних груп, які складаються з 2—7 і більше курганів, розміщених на відстані від 2 до 53 м один від одного на невеликих підвищеннях. Ці підвищення щорічно розорюються, і на поверхні поля, а також в насипах багатьох курганів часто можна зустріти уламки простого грубого посуду епохи енеоліту.

Кургани першої групи розташовані на захід від дороги в урочищі «Хрещата». В 1926 р. тут було досліджено три кургани (№ 1—3), з яких один (№ 3) виявився порожнім, а в 1927 р. розкопано ще чотири (№ 1а, 2а, 13, 14).

В другій групі, яка знаходиться на схід від дороги в урочищі «Вовківня», розкопано 6 курганів (№ 3—8).

¹ В. Є. Козловська, Розкопки в Бориспільському районі, 1926, Коротке звіт дозвілля ВУАК за 1926 рік, К., 1927, стор. 48—50.

² В. Є. Козловська, Провідник по археологічному відділу Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у Києві; Л. М. Славиц, Научная конференция археологов, изучающих историю Украины в скифо-сарматский период, ВДИ, 1940, № 1, стор. 202.

³ В. Є. Козловська, Розкопки біля с. Сеньківки, Бориспільського району, Київської округи, рукопис, Науковий архів ІА АН УРСР.

⁴ План могильника і креслення поховань не збереглися.

Кургани третьої групи тягнуться з заходу на схід по берегу болотистої долини, яка має назву урочище «Перевалень», і розташовані на північний схід від урочища «Вовківня». В цій групі досліджено два кургани, розміщені біля західного краю урочища (№ 9, 10).

Четверта група знаходиться на північному кінці урочища «Вовківня» і складається з трьох курганів. Два з них розкопано (№ 11, 12).

Кургани п'ятої групи розташовані на північний схід від третьої групи за невеликим лісом і не розкопувались.

Таким чином, всього в чотирьох групах досліджено 17 курганів. В трьох з них поховання повністю зруйновані (кургани 3, 5, 10).

Курган № 1 (1926 р.). Висота насипу 0,7 м, діаметр — 7,2 м. На глибині 0,8 м виявлена могильна яма розпливчатих контурів розміром 1,4×2,4 м і глибиною 1,15 м. На дні ями лежав кістяк жінки середнього віку у витягнутому положенні на спині, орієнтований головою на північний захід. Ліва рука відкинута і трохи зігнута. Біля черепа і шийних хребців знайдені маленькі бусинки з синього скла (табл. I, 3). З лівого боку на плечі лежала бронзова шпилька, а біля лівої плечової кістки знаходився бронзовий браслет з тонкого дроту. Другий браслет знайдений зліва від черепа біля підборіддя. Поблизу лівого коліна похованої лежала боком невелика посудина — горщик з трохи опуклим тулубом, що розширюється вгору і звужується до плоского дна. Поверхня його коричнювата, нерівна, грубувата. Висота 6 см, діаметр вінець 8 см, діаметр дна 6 см (табл. I, 2).

Шпилька в формі цвяшка зроблена з масивного круглого в перерізі прута, довжина її 15,5 см. Плоска широка шляпка (діаметр 2 см) має збоку невеликий наскрізний отвір (табл. I, 1).

Браслети виготовлені з тонкого дроту. Кінці їх трохи сплюснені і широко розігнуті. Діаметр 6 см (табл. I, 4).

Курган № 1а (1927 р.). Висота 1 м, діаметр 12 м. На глибині 1 м в шарі глини, яка перекривала піщаний материк, відкрито потрібне поховання літнього чоловіка і двох молодих жінок. Кістяк чоловіка лежав на спині з витягнутими кінцівками, головою на південний схід. З лівого боку біля черепа стояла глиняна посудина. Біля правої плечової кістки знайдений уламок залізного предмета (шпильки?), а в ногах — кілька вуглинок. З правого боку поруч з кістяком чоловіка лежав жіночий кістяк без речей. Перпендикулярно до цих обох кістяків лежав кістяк другої жінки. Біля лівої вискової кістки черепа знайдена бронзова сережка, біля черепа знаходилась невелика посудина.

Посудина з чоловічого поховання являє собою глечичок з ручкою, з округлим корпусом, який плавно звужувався в напрямку вінець, відігнутих назовні, і до плоского дна. Ручка глечика петельчаста, прикріплена нижнім кінцем до плічка, а верхнім — до перегину шийки. Глечик прикрашений орнаментом у вигляді широкого поясу зигзагів із потрібних ліній, які утворюють чотири кути. Поверхня глечика гладка, темно-сірого кольору, висота 9,5 см, діаметр вінець 7 см, діаметр дна 5 см (табл. I, 11).

Посудина з жіночого поховання являла собою невеликий горщик з плоским широким дном і короткими відігнутими назовні вінцями, на яких був зроблений носик-злив. Края вінець прикрашені невеликими ямками, нанесеними нажимом пальця по краю. Поверхня нерівна, бугриста, коричнювато-сірого кольору. Висота 8,2 см, діаметр вінець 8 см, діаметр дна 6,5 см (табл. I, 13).

Бронзова серга складалася із широкої опуклої шляпки з трохи витягнутою вперед серединою (діаметр 2,5 см) і петлею, прикріпленою одним кінцем із зворотного боку шляпки (табл. I, 12).

Курган № 2 (1926 р.). Висота 0,55 м, діаметр 8 м. В насипу зустрінуті три уламки простих посудин і браслет із тонкого дроту з

Табл. I.

1—4 — речі з кургана 1; 5—10 — речі з кургана 1а; 11—13 — посуд та бронзова сережка з кургана 1а.

розведеними кінцями. На глибині 1,1 м відкрито парне поховання — чоловіка і жінки. Кістяк чоловіка лежав у витягнутому положенні на спині, череп повернутий вліво, орієнтований на північний захід. Інвентаря при похованні не було. Жіночий кістяк знаходився праворуч на відстані 0,5 м від чоловічого.

Автор розкопок вважає, що жінка була похована в сидячому положенні і на її колінах була поставлена невелика посудина. Це горщик з округлим корпусом, невеликим дном і відігнутими назовні вінцями. Зроблений він грубувато, поверхня нерівна, шершава (табл. II, 12).

Курган № 2а. Висота насипу 1,5 м, діаметр 11 м. Насип вкри-

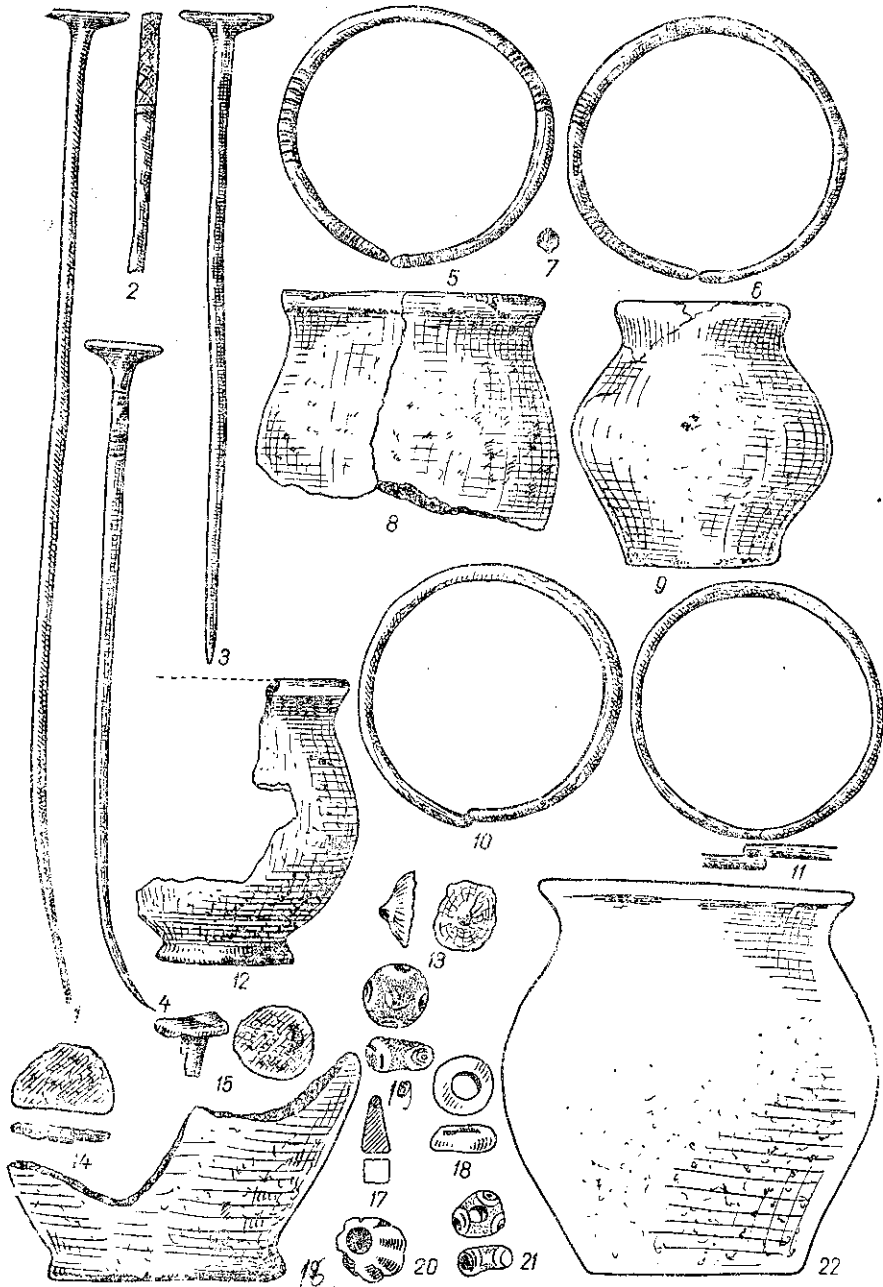

Табл. II.

1, 2, 10, 11, 17-21 — речі з кургана XII; 3 — бронзова шпилька з кургана 2а; 4, 22 — речі з кургана IX; 5-8 — бронзові браслети, скляна намистина та горщик з кургана 6; 9 — горщик з кургана 4; 12 — горщик з кургана 2; 13, 14, 16 — уламки залізної шпильки, бронзової сережки та горщика з кургана 13; 15 — уламок залізної шпильки з кургана II.

тий ямами. В ньому трапилися фрагменти миски скіфського часу, уламки більш давніх посудин, а також окремі уламки людських кісток. На глибині 1,1 м знайдені залишки зруйнованого поховання. На місці не порушеними залишилися тільки кістки правої ноги і стегно лівої, по розміщенню яких можна припустити, що небіжчик лежав у витягнутому положенні на спині з протягнутими кінцівками і був орієнтований головою на північ. На місці плечової кістки знайдена велика бронзова

булавка в формі цвяха з широкою плоскою шляпкою, довжиною 17 см (табл. II, 3).

Курган № 3. Висота насипу 0,5 м, діаметр 9 м. На глибині 0,9 м знайдене парне поховання. Два чоловічих кістяки лежали щільно один біля одного, витягнуті на спині, орієнтовані головами в різні боки: один — на південний схід, другий — на північний захід. Збереженість кісток добра. Поблизу лівого плеча першого небіжчика знайдені: цілий бронзовий наконечник стріли і два уламки (не збереглися).

Курган № 4. Висота насипу 0,5 м, діаметр 9 м. На глибині 0,9—1 м знайдений кістяк дівчини років 15 у витягнутому положенні на спині, орієнтований головою на північний захід. Кістки збереглися погано. Біля голови з правого боку стояв невеликий горщик грубуватого вироблення з округлим корпусом, звуженим до дна і до вінець. Висота 7 см, діаметр вінець 5 см, діаметр дна 4,5 см (табл. II, 9).

Курган № 6. Цілком зруйнований. Серед розкиданих кісток небіжчика знайдені два бронзових браслети, уламки невеликого горщика, залізного предмета, бронзової підвіски у вигляді пластинки з кільцем (не збереглася) і мала намистина з синього скла біконічної форми (табл. II, 7). Браслети зроблені з товстого кованого дроту і орнаментовані нарізками, розміщеними групками в середній частині браслета і на трохи звужених, зведених разом кінцях. Діаметр браслета 7 см (табл. II, 5, 6). Збереглася верхня частина невеликого горщика з круглим корпусом, який плавно переходить у відігнуті назовні вінця. Поверхня посудини світло-коричнева, нерівна, бугриста, діаметр вінець 7 см (табл. II, 8).

Курган № 7. Висота 0,7 м, діаметр 11 м. На глибині 1 м відкрито добре збережене поховання, орієнтоване головою на північний захід. На правому виску знайдена бронзова сережка того ж типу, що і в інших похованнях. Нижче плечей — дві великі бронзові шпильки.

Біля лівої плечової кістки знайдені чотири бусини із смальти і скла, а біля нижнього кінця цієї ж кістки — бронзовий браслет. В ногах померлої стояла невелика посудина, під якою були знайдені уламки посудини більших розмірів⁵.

Курган № 8. Висота 0,65 м, діаметр 13 м. На глибині 0,6 м лежав кістяк молодого людини на спині з витягнутими кінцівками, орієнтований головою на південний схід. Інвентаря не було.

Курган № 9. Містив цілком зруйноване поховання. Серед розкиданих людських кісток знайдена розбита на дві частини бронзова шпилька. Біля черепа знаходився горщик, який лежав боком на уламках іншої посудини. Шпилька має форму цвяха, довжиною 19 см з шляпкою діаметром 2 см у вигляді широкого конусу, повернутого основою догори; в верхній частині стрижень прикрашений двома смугами насічок (табл. II, 4). Горщик має округло-опуклий корпус з широким плоским дном і відігнутими назовні короткими вінцями. Поверхня його сіра, нерівна, плямиста. Висота посудини 11 см, діаметр вінець 8 см, діаметр дна 6 см (табл. II, 22).

Курган № 11. Висота 0,8 м. Тут було парне поховання чоловіче і жіноче поганої збереженості. По їх залишках можна встановити, що обидва кістяки лежали поруч, але були орієнтовані в різні боки: чоловік — на північний схід, а жінка — на південь з невеликим відхиленням. Біля лівого виска жіночого кістяка знайдено бронзову сережку того ж типу, що і в інших похованнях, і дві бусини — одну з пасти, другу маленьку, біконічної форми, з синього скла. Біля плеча виявлена шляпка і кінець залізної булавки (табл. II, 15), а на лівій гомілковій кістці було надіто два залізних браслети⁶.

⁵ Речі з поховання не збереглися.

⁶ Браслети не збереглися.

Курган № 12. Висота до 1 м. Як і в попередньому кургані, тут були знайдені залишки парного поховання — чоловічого і жіночого. Кістяки лежали поруч, орієнтовані в протилежні боки — на північ і на південь. На жіночому кістяку були знайдені дві довгі бронзові шпильки і уламок третьої, два бронзових браслети, чотири бусини і підвіска з синього скла у вигляді пірамідки (табл. II, 17).

Шпильки у формі цвяха, звичайного для цих курганів типу з широкими шляпками. Довжина їх 27 та 28 см (табл. II, 1). Уламок верхньої частини третьої шпильки був орнаментований поясом сітчастого тонкого різного орнаменту (табл. II, 2). Браслети зроблені з товстого овального в перерізі дроту, звуженого до кінців, які трохи заходять один за один (діаметр 7 см; табл. II, 10, 11).

Дві бусини великі, пастові, жовті з блакитними вічками, обведеними білими обідками, і дві скляні — одна гладка, друга рубчаста діаметром 1,5—2 см (табл. II, 18—21).

Курган № 13. Висота насипу 0,7 м, діаметр 11 м. На глибині 1,1—1,2 м відкриті залишки парного поховання — чоловічого і жіночого. Кістяк літнього чоловіка, зрушений з місця корінням дерева, був орієнтований головою на північ з невеликим відхиленням на північний схід. Кістяк молоді жінки поганої збереженості знаходився поруч. Біля лівого виска жіночого кістяка лежала бронзова серечка, аналогічна вищеописанам (табл. II, 13). Нижче черепа знаходилися уламки залізної шпильки (шляпка діаметром 2 см; табл. II, 14), а в ногах уламки посуду. В південно-східній стороні на відстані 1,75 м від чоловічого поховання лежали в купці окремі людські кістки: чотири довгі кістки кінцівок і роздавлений череп. Збереглася нижня частина невеликого горщика з плоским дном і округлими стінками (діаметр дна 6,5 см). Поверхня горщика темно-сіра, грубуватого вироблення (табл. II, 16).

Курган № 14. Висота насипу 0,7 м, діаметр 14,5 м. На глибині 1 м знайдене повністю зруйноване поховання. Кістяк був орієнтований головою на північ. Біля залишків черепа знайдені уламки височного кільця з срібного дроту (діаметр кільця 3 см). Біля них — п'ять золотих привісок і срібна порожниста прикраса. За 15 см на захід від черепа лежало бронзове дзеркало з залишками залізної ручки і дерев'яного футляра. Під черепом знайдені шийна срібна гривна, бронзова підвіска і пряжка.

Золоті порожні всередині привіски мають грушевидну форму. Звужена донизу частина закінчується двома шишечками, а до верхньої частини прикріплена петелька з продітими в неї двома кільцями ланцюжка. Довжина привіски 1,3 см (табл. I, 9).

Срібна порожниста прикраса має неправильну підпрямокутну форму, з двобічним зображенням чоловічого обличчя. Довжина її 2—1,5 см. Прикрасу, мабуть, було вставлено в якусь рамку, бо края її не були оброблені (табл. I, 6).

Дзеркало у вигляді плоского диску орнаментоване крапочками по краю, з двома отворами від заклепок. Діаметр дзеркала 14,3 см. Уламки залізної ручки у вигляді пластинки шириною близько 2 см (табл. I, 5).

Гривна із срібного дроту з трохи розширеними кінцями, кругла в перерізі, діаметр її 14 см (табл. I, 7).

Підвіска у вигляді кільця з петелькою для підвішування і з трійними шишечками, розміщеними трьома окремими групами, діаметром 3,2 см (табл. I, 10).

Пряжка бронзова в формі вісімки. Одна половина її має вигляд кільця, друга — трикутника. Загальна довжина пряжки 3,8 см, ширина — 2 см (табл. I, 8).

Таким чином, сеньківські кургани були, в основному, невеликого розміру (висотою від 0,6 до 1 м, за винятком кургана № 2а, висота якого становила до 1,5 м, і діаметром від 9 до 14 м) і мали по одній могилі на рівні ґрунту або були заглиблені в ґрунт на 0,3—0,5 м. Внаслідок того, що ґрунт піщаний в одних випадках і суглинковий в інших в значній мірі був прорізаний ходами гризунів і коренями дерев колишнього лісу, могильні ями тут не простежувались, і тільки в одному випадку, в кургані № 1 (1926 р.), була зафіксована могильна яма розміром 1,4×2,4 м і глибиною 1,15 м.

В більшості випадків поховання були одиночні. В чотирьох курганах зустрінуті парні поховання — чоловіче і жіноче (кургани № 2, 11, 12) і два чоловічих (курган № 3), а в двох випадках — потрійні. В кургані № 1а основне чоловіче поховання супроводжувалось двома жіночими, а в кургані № 13 в парному похованні — чоловічому і жіночому трохи збоку біля ніг чоловічого кістяка знаходились розрізнені кістки третього кістяка.

Померлі лежали у витягнутому положенні, на спині, з витягнутими кінцівками. Орієнтація, головним чином, північна з невеликим відхиленням на захід або схід. В парних похованнях кістяки лежали поруч, але були орієнтовані в різних напрямках: один — на північ, другий — на південь. Південна орієнтація з невеликим відхиленням на схід зустрінута в двох чоловічих похованнях (кургани № 8 та 1).

В сеньківських курганах переважали жіночі поховання. З 22 поховань, відкритих в 15 курганах, 13 виявилися жіночими, 8 — чоловічими. До жіночих поховань, судячи з інвентаря, слід віднести, очевидно, і поховання кургана № 14. У більшості випадків чоловічі поховання належали людям похилого віку і були, в основному, безінвентарними. Лише в парному похованні кургана № 3 біля плеча одного з чоловічих кістяків знайдений бронзовий наконечник стріли, а в кургані № 1а біля черепа чоловічого кістяка стояв невеликий глечик і біля ніг були окремі кусочки вугілля.

Жіночі поховання супроводжувались інвентарем, що складався з посуду, прикрас і предметів туалету. Посудини невеликих розмірів зустрічалися звичайно по одній в могилі в ногах або біля голови померлої. В деяких похованнях знаходилися ще й уламки другої посудини. Предмети туалету представлені шпильками певного типу із бронзи або зрідка із заліза, які зустрічались по одній або по дві біля плеча, черепа або грудних кісток (7 поховань); бронзовими сережками, знайденими по одній в похованні біля правого або лівого виска (3 поховання); одним чи двома ручними бронзовими браслетами, а в одному кургані (№ 9) і двома ножними залізними. Зрідка в похованнях зустрічались буси: біля шийних хребців звичайно знаходилися дрібні, а біля браслетів — більші бусини, в кількості від 2 до 4. Із загальної маси поховань виділяється зруйноване поховання кургана № 14, інвентар якого докорінно відрізняється від інвентаря інших поховань. Наявність в його складі дзеркала, височного кільця, п'яти золотих привісок, срібних і бронзових прикрас дає підстави вважати це поховання жіночим, що підтверджується і повною відсутністю в інвентарі зброї. Деякі сумніви викликає знайдена тут шийна гривна і пряжка у формі вісімки. Шийні гривни із срібла, золота і електрона звичайно трапляються в багатьох чоловічих похованнях лісостепу і степу. Іноді вони супроводжуються золотою або срібною сережкою — підвіскою і браслетом⁷.

Для з'ясування часу сеньківських курганів звернемося до їх інвентаря. Посудини малих розмірів з сеньківських поховань знаходять собі аналогії в інвентарі курганів Посулля, де звичай ставити в могилу

⁷ Курган № 383 біля с. Грушівка, ИАК, вып. 4, СПб., 1902, стор. 41.

посудини малих розмірів, які символізують напутню їжу, є однією з основних особливостей поховального обряду⁸.

Глечик з кургана № 1 (1927 р.) за своєю виробкою і формою близький до глечика з поховання V—IV ст. до н. е. кургана № 4 біля с. Малі Будки⁹ і відрізняється від нього тільки ширшими пропорціями та наявністю орнаменту. В обох цих курганах знайдені малі посудини із зливом на коротких вінцях. Однак посудина з сеньківського кургана має більш чіткі пропорції і орнаmentaцію у вигляді мілких пальцевих вдавлень по краю вінець. Малий горщик з сеньківського кургана № 2 повністю повторює форму горщика одного з курганів біля с. Оксютинці¹⁰.

Сеньківські кургани зближують з посульськими і бронзові шпильки в формі цвяха великих розмірів з широкими плоскими або конічними шляпками. Такі шпильки, орнаментовані іноді поясом насічок або косою сіткою у верхній частині стрижня, також є характерною особливістю Посулля. Вони зустрічаються звичайно парами біля грудних кісток в жіночих похованнях V—IV ст. до н. е. Подібні великі шпильки відомі на Лівобережжі і північніше, в Чернігівській області¹¹. В окремих випадках вони зустрінуті на Правобережжі в пам'ятках пізньоскіфського часу (IV ст. до н. е.). Ці шпильки відрізняються своїми розмірами і формою головки від шпильок в формі цвяха, поширених в лісостеповому Придніпров'ї в VI—V ст. до н. е., головним чином на Правобережжі і в басейні р. Ворскли. Рідше зустрічаються вони на Посуллі в пам'ятках VI ст. до н. е. і на Сіверському Дінці¹².

Гладкі або прикрашені рубчиками бронзові браслети набули великого поширення в лісостеповому Подніпров'ї починаючи з V ст. до н. е. Близькою аналогією сеньківським рубчастим браслетам є браслети з поховань в кургані А біля с. Басівка¹³ і кургані № 494 біля с. Вовківці на Посуллі¹⁴. Знайдені в кургані А бронзові наконечники стріл, золоті малі бляшки у вигляді зайчиків та гладкі і прикрашені групками потрійних бугорків кільця-привіски не дозволяють датувати цей курган часом раніше кінця V—IV ст. до н. е. В складі інвентаря кургана № 494 зустрінуте бронзове дзеркало з залізною ручкою, прикрашене вздовж краю орнаментом, аналогічне дзеркалу з сеньківського кургана № 14, що відноситься, як буде показано нижче, до IV ст. до н. е. До складу інвентаря обох курганів входили по дві бронзові шпильки, подібні сеньківським, по дві пари бронзових браслетів (ручні і ножні), причому в кургані А останні були прикрашені на приплюснутих кінцях голівками вухатих тварин, та великі жовті пастові бусини з синіми вічками, аналогічні сеньківським.

Бронзові і рідше залізні ножні браслети становлять одну з характерних особливостей жіночих прикрас Посулля. Вони зустрічаються, як правило, біля ступнів обох ніг небіжчиків, а в кургані № 494 два бронзових гладких браслети також, як і сеньківські, було надіто на голінні кістки лівої ноги жіночого кістяка.

⁸ В. А. Ильинская, *Керамика скифских погребений Посулья*, ВССА, М., 1952.

⁹ Е. В. Махно, *Курганы скифского часу біля с. Малі Будки*, *Археологія*, т. VIII, К., 1953, стор. 125, рис. 2, 1, 2.

¹⁰ КДИМ, Фонди скифського відділу, інв. № Б-21-4.

¹¹ Там же, інв. № Б-52, Б-52-11/7404.

¹² Курган № 19 в урочищі «Стайкин Верх» біля с. Оксютинці, ДІМ, інв. № 1657; курган № 1 біля с. Герасімівка, ДІМ, інв. № 1723—1724; Н. Д. Либеров, *Памятники скифского времени бассейна Северского Донца*, МИА, № 113, М., 1962, стор. 42, рис. 10, 1, 3; Б. Д. Шрамко, *Археологічні дослідження курганів ранньої залізної доби в околицях м. Люботин*, *Наукові записки Харківського державного університету*, т. V, 1957, стор. 193.

¹³ ОАК за 1901 г., стор. 107; В. А. Ильинская, *Курганы скифского времени в бассейне р. Сулы*, КСИИМК, вып. 54, М., 1954, стор. 37, рис. 14, 5, 6.

¹⁴ В. А. Ильинская, *Курганы скифского времени...*, стор. 34—38, рис. 15, 9.

В окремих випадках ножні браслети зустрінуті і на Правобережжі¹⁵. Біля с. Бобрися, Канівського району, в жіночому похованні кургана № 66 другої половини V ст. до н. е. на руках і ногах кістяка було надіто по два бронзових браслети, причому ручні браслети були прикрашені на кінцях зображеннями вухатих голівок звірів. В кургані № 96 на місці ніг повністю зруйнованого кістяка знайдені два тонких ножних браслети — один бронзовий, а другий срібний¹⁶. Бронзові тригранні наконечники стріл з гладкими гранями і плоскою основою або наконечник з виступаючим на гранях контуром втулки із кургана № 96 датують це поховання IV ст. до н. е.

Бронзові сережки з сеньківських курганів своєю формою шляпки трохи відрізняються від звичайних сережок форми цвяха, що набули великого поширення в лісостеповому Придніпров'ї в VI ст. до н. е. Вони трохи схожі на золоті сережки-привіски, знайдені в похованні кургана № 25 біля с. Казаровки на Правобережжі¹⁷, але останні мають великі розміри і потовщення на кінці пеглі. Дрібні сферичні золоті бусини, складені з двох половинок, знайдені в цьому похованні разом з малими пастовими і великою янтарною бусиною неправильної округлої форми, не дозволяють датувати це поховання часом раніше другої половини V—IV ст. до н. е.

Знайдені в похованнях сеньківських курганів нечисленні бусини (великі пастові жовті з синіми вічками, скляні сині біконічної форми, а також у вигляді пірамідки з синього скла) зустрічаються і в пам'ятках лісостепу і степу V—IV ст. до н. е.

Таким чином, інвентар розглянутих вище поховань сеньківських курганів знаходить собі близькі аналогії в пам'ятках другої половини V—IV ст. до н. е. лісостепового і степового Придніпров'я, що дозволяє нам датувати їх тим же часом.

В. Є. Козловська відносила всі поховання сеньківських курганів до IV—III ст. до н. е.¹⁸ Основою для цього послужив інвентар кургана № 14, який відноситься до більш пізнього часу. За складом інвентаря зруйноване поховання кургана № 14 займає особливе місце. В ньому зовсім були відсутні посудини, браслети і шпильки, характерні для вищеописаних жіночих поховань. Але знайдені тут бронзове дзеркало з залізною ручкою, прикрашене рядом крапок вздовж краю, і привіска у вигляді кільця з потрійними шишечками, як ми відзначали вище, зустрінуті в жіночих похованнях Посулля кінця V—IV ст. до н. е. разом із бронзовими ручними і ножними браслетами, а також шпильками, близькими до сеньківських. Аналогічна сеньківській срібна гривна зустрінута в чоловічому похованні IV ст. до н. е. одного з курганів біля м. Борисполя¹⁹.

Сережки у вигляді кільця із тонкого срібного дроту звичайні для жіночих прикрас Північного Причорномор'я IV ст. до н. е.²⁰ Характерними для цього часу є і золоті порожнисті привіски, аналогічні сеньківським. Вони підвішувалися до головного убору та до височних і нагрудних прикрас в багатих жіночих похованнях.

Ми не знаємо аналогій срібній порожнистій прикрасі з двобічним зображенням людського обличчя із сеньківського кургана. Але золоті

¹⁵ Смела, т. III, СПб., 1901, стор. 130; В. Г. Петренко, Культура племен правобережного Придніпров'я, МИА, № 96, М., 1961, стор. 88—89.

¹⁶ Смела, т. III, стор. 137.

¹⁷ Там же, стор. 105, табл. XVIII, 3.

¹⁸ Л. М. Славин, вказ. праця, стор. 202.

¹⁹ Є. В. Яковенко, Кургани скіфського часу біля м. Бориспіль, Археологія, т. XVII, К., 1964.

²⁰ Є. Ф. Покровська, Кургани IV ст. до н. е. біля Холодного яру поблизу м. Сміли, Археологія, т. X, К., 1957, стор. 71; В. Г. Петренко, Культура племен правобережного Придніпров'я, МИА, № 96, стор. 77.

і срібні бляшки з подібним зображенням чоловічого обличчя добре відомі в багатьох похованнях IV—III ст. до н. е. лісостепового Придніпров'я²¹. Цим же часом датуються і пряжки у формі вісімки, аналогічні сеньківській, які знаходять звичайно в похованнях серед ремінних блях кінської упряжі.

Наведені аналогії дозволяють датувати поховання кургана № 14 IV ст. до н. е.— часом більш пізнім, ніж інші поховання сеньківських курганів.

На підставі вищесказаного приходимо до висновку, що кургани біля с. Сеньківки, розкидані окремими невеликими групами, становили один великий могильник, що відноситься до V—IV ст. до н. е.

Могильник належав півній групі населення і включав в основному жіночі поховання, а також поховання неозброєних чоловіків. Ця остання обставина є особливо цікавою, оскільки інші кургани, відомі нам в цій частині лісостепового Лівобережжя, включали чоловічі поховання добре озброєних воїнів. Так, наприклад, поховання кінного воїна V ст. до н. е. було відкрито біля с. Софіївки, Бориспільського району²². Група курганів з чоловічими похованнями IV ст. до н. е., з яких одне супроводжувалося жіночим, була досліджена в 1960 р. біля м. Борисполя²³. Ці кургани знаходились порівняно недалеко від сеньківських, в однакових з ними умовах місцевості. На відміну від наших, поховання бориспільських курганів були здійснені в могильних ямах з нескладними дерев'яними спорудами і небіжчики в них там були орієнтовані головою на захід з відхиленням на північ.

Інвентар сеньківських поховань вказує на близький зв'язок їх з похованнями басейну р. Сули, але в поховальному обряді спостерігаються деякі відміни. Так, якщо в сеньківських курганах переважала північна орієнтація небіжчиків з невеликими відхиленнями на схід і захід, то в посульських — південна. Особливістю обряду сеньківських поховань можна вважати і положення небіжчиків в парних похованнях поруч, головою в протилежні боки.

Ці останні риси поховального обряду в окремих випадках простежуються в похованнях IV ст. до н. е. на Правобережжі. В могильнику біля с. Грищенці, Канівського району, Черкаської області, основною орієнтацією небіжчиків була північна і північно-східна. В одному випадку тут кістяки в парному похованні лежали поруч, один головою на північний схід, а другий — на південний захід²⁴.

Знайдені в інвентарі деяких поховань Грищенківського могильника малі посудини по формі і орнаменту знаходять собі аналогії в інвентарі як сеньківських, так і інших посульських курганів²⁵.

Дальші дослідження курганів північної частини лісостепового лівобережного Придніпров'я дозволять уточнити етнічну і соціальну приналежність населення, яке залишило сеньківські та інші близькі до них могильники.

²¹ Смела, т. II, табл. XXII, 2; ДП, II, табл. XXVII, 441.

²² Ю. Н. Захарук, Отчет Софиевской экспедиции 1948 г., Науковий архів ІА АН УРСР.

²³ Є. В. Яковенко, вказ. праця.

²⁴ В. Г. Петренко, Могильник скифского времени у с. Грищенцы, МИА, № 113, М., 1962, стор. 148, рис. 3. 2.

²⁵ Там же, стор. 144, рис. 1, 5, 7.

КУРГАНЫ У с. СЕНЬКОВКИ

Резюме

Для изучения истории племен скифского времени лесостепного Приднепровья большой интерес представляют курганы у с. Сеньковка, Бориспольского района, Киевской области, исследованные в 1926—1927 гг. Полученный в результате раскопок небольшой, но весьма показательный материал освещает наиболее северный и малоизученный в лесостепном приднепровском Левобережье район распространения скифской культуры.

Курганы расположены отдельными небольшими группками по обе стороны дороги из с. Кучакова в с. Сеньковку, в 13 км от г. Борисполя. Они содержали в себе по одному погребению, по-видимому, в очень неглубоких ямах, контуры которых не прослеживались. В большинстве случаев погребения одиночные, в четырех курганах — парные (мужское и женское и два мужских), в двух — тройное (мужское и два женских). Погребенные лежали в вытянутом положении на спине, головой, в основном, на север с небольшими отклонениями. В парных погребениях покойники положены рядом, головой в разных направлениях, один — на север, другой — на юг.

Преобладали женские погребения. Они сопровождались однообразным для всех инвентарем, состоявшим из одного, изредка двух малых сосудов и предметов туалета: бронзовых или железных булавок, ручных и в одном случае ножных браслетов, бронзовых серег и изредка немногочисленных бусин.

Мужские погребения безинвентарны. Лишь в одном из них возле головы одного погребенного стоял малый кувшин, а у плеча другого найдены два наконечника стрел.

Сравнительный анализ инвентаря сеньковских погребений и инвентаря других курганов лесостепного Приднепровья позволяет датировать их второй половиной V—IV вв. до н. э., кроме кургана № 14, относившегося к IV в. до н. э. Состав инвентаря погребений указывает на их близкую связь с погребениями бассейна р. Сулы. Однако в погребальном обряде наблюдаются определенные отличия. Если в сеньковских погребениях преобладающей являлась северная ориентация, то в погребениях Посулья — южная. Особенностью обряда сеньковских курганов можно считать и положение покойников в парных захоронениях головой в противоположные стороны. Эти последние черты обряда сеньковских курганов находят свои аналогии в некоторых одновременных им курганах каневской группы на Правобережье.

Обращает на себя внимание и отсутствие инвентаря в мужских погребениях сеньковских курганов. Это обстоятельство особенно интересно, так как другие курганы, исследованные на этой территории в последнее время, содержали в себе погребения хорошо вооруженных пеших и конных воинов.

Дальнейшие исследования курганов северной части лесостепного левобережного Приднепровья позволят уточнить этническую и социальную принадлежность населения, оставившего Сеньковский и близкие к нему могильники.